

Vriendenbulletin

Stichting Vrienden van de Stad Groningen

Nummer 124

Juni 2026

Jaargang 41

Remmingswerken Oostersluis.
Foto: Tom van der Meulen

In dit nummer

Van de redactie	3
Piet Pellenbarg: Was Groningen een industriestad?	4
Pieter Bootsma: De uitvoerende macht en de Raad, een kleine historie	8
Pieter Bootsma: Het koersdocument: naarstig bouwen aan de omgevingsvisie	9
Pieter Bootsma: Geen hoogmis voor de Groninger baksteen	11
Henk Th. Van Veen: Signalement: Hervonden Stad en Land 2025	13
Tom van der Meulen: Architectuurgidsen Groningen	15
Rectificatie	18
Activiteiten	18
Groningana	19

Van de redactie

Bij herlezing van Jeroen Kochs *Koning Willem I*¹ (verlicht despoot, slechte verhouding met vader zowel als met oudste zoon, allesbehalve een dapper militair, creatief boekhouder en gefocust op eigen dynastieke belangen) stuitte ik op het *Bulletin de la Grande Armée* van Napoleon. Een medium om de troepen te informeren over komende kansen en opgaven. Bij het 100e nummer van het Vriendenbulletin stonden we even stil bij de naam van onze periodiek. In een bulletin verwacht men kleine stukjes, actueel, die tot reflectie uitnodigen. Een lezeres van het Vriendenbulletin vraagt me regelmatig hoe het met de voorbereiding van de Strijdkreet gaat, en met Napoleon in het achterhoofd is dat een treffende typering.

Over actualiteit gesproken, dit voorjaar kwam de pers door met een onderzoek van het CBS waaruit zou blijken dat Groningen met 32,9 % de Nederlandse provincie is met het kleinst aantal gelovigen (alle godsdiensten meegerekend, mag ik aannemen). Wat moeten we met zo'n onderzoek aan? Wat is de relevantie? Hoe operationaliseer je op valide wijze het begrip 'gelovige'? Is het CBS daarvoor gekwalificeerd? Raadpleging van Herman de Liagre Böhl's biografie van de theoloog Heiko Miskotte², waarbij ook op zijn Barthiaanse theologie wordt ingegaan leert dat tussen geloof en ongeloof geen duidelijke grens is te trekken. Theologie is geen empirische wetenschap wat Miskotte bij zijn afscheid in Leiden er toe bracht tot zijn opvolger Henk Berkhof te zeggen: "Denk erom Henk. God bestaat niet". Hier verder op ingaan voert te ver al verdient het nog wel op te merken dat de vraag naar het geloof als zodanig als behoorlijk impertinent kan worden ervaren. Zou het CBS zich dat hebben gerealiseerd?

In dit bulletin vervolgt Piet Pellenbarg zijn beschouwingen over de economische structuur van Groningen. Pieter Bootsma graaft nog eens in het omgevingsbeleid en bezoekt een tentoonstelling over de baksteen als drager van de Groningse identiteit. Henk van Veen las Hervonden Stad en Land en Tom van der Meulen vergelijkt twee architectuurgidsen.

¹Jeroen Koch, *Koning Willem I 1772-1843*. Boom Amsterdam 2013

²Herman de Liagre Böhl, Miskotte. *Theoloog in de branding*, 1894-1976. Prometheus Amsterdam 2016

Was Groningen een industriestad?

Piet Pellenburg

Er zijn veel manieren om steden te typeren. Zeer gebruikelijk zijn de typeringen die verwijzen naar omvang (grote en kleine steden), naar geschiedenis (historische dan wel jonge steden, moderne steden), naar vorm (netwerkstad, dubbelstad, Randstad) of naar de functie in ons dagritme (werkstad, woonstad, forensenplaats). En natuurlijk zijn er de typeringen die verwijzen naar de dominante economische functie. Dan maken we onderscheid tussen een marktstad, een handelsstad, een havenstad, een industriestad, een bestuurscentrum, een cultuurcentrum, een recreatie/uitgaanscentrum, een kerkelijk/geestelijk centrum. Niet te vergeten een universiteitsstad, en misschien ook een brainport?

Studentenstad

Wat voor een stad is Groningen als we haar willen typeren? Bij velen, en zeker bij degenen die in Groningen wonen, gewoond hebben, of die er gestudeerd hebben, zal de typering universiteitsstad (of studentenstad) waarschijnlijk als eerste boven komen. Terecht, want de universiteit is niet alleen belangrijk voor de stad als pijler onder de stedelijke economie, maar ze levert ook een fors aandeel in het inwonertal. Met ruim 60.000 studenten (de grootste helft daarvan bij de universiteit, de kleinste helft bij de Hanzehogeschool) is de studentenpopulatie in de stad Groningen verhoudingsgewijs ook groter dan in de andere grote steden in Nederland. De veel genoemde claim dat een kwart van de inwoners student is behoeft wel enige nuancering. Slechts twee derde van alle studenten (veertig van de zestigduizend) woont zelf in de stad, en als we van de 245.000 inwoners van de gemeente de inwoners van Haren, Hoogkerk en Ten Boer aftrekken blijven er ruim 210.000 voor de stad zelf over, en dan is 40.000 daarvan krap 20%, en geen 25%. Maar onmiskenbaar is Groningen met zijn 60.000 studenten toch echt wel een studentenstad en daarmee ook een *jonge* stad. Dat zie je ook op straat, vooral in de binnenstad.

Toch niet in de eerste plaats universiteitsstad?

Of de universiteit ook sterk bepalend is voor de *economie* van de stad is intussen minder zeker dan je zou denken. Natuurlijk werken er erg veel mensen bij de universiteit, bij het academisch ziekenhuis, en bij alle winkels en bedrijven die het van de universiteit en haar werknemers (en haar studenten) moeten hebben voor hun om- en afzet. Een precieze berekening van het aan de

universiteit te relateren deel van de Groningse economie is niet zo gemakkelijk om te maken, maar een poging daartoe in 2004 (in een bundel bij het 78e lustrum van de RUG) kwam toch niet verder dan 10 tot 11% (Pellenburg 2004). Misschien ligt de economische basis van de stad Groningen dus niet alleen, en misschien zelfs niet in de eerste plaats bij de universiteit! En ja, Groningen is natuurlijk óók een bestuurscentrum, een uitgaanscentrum, een cultuurcentrum, en een handelscentrum. Welke functie is de meest oorspronkelijke? Welke is nu de meest dominante? Was dat vroeger anders? Was Groningen vroeger misschien zelfs een echte industriestad? Als vervolg op het artikel in het vorige Bulletin over de oudste industriegebieden in de stad bezinnen we ons hier op die laatste vraag.

Groningen handelsstad

In zijn magnum opus *Het Nederlandse Volk in zijn Woongebied* beschrijft Keuning Nederland aan het eind van de Middeleeuwen, omstreeks 1500, als een 'stedenland'. Dat geldt dan in het bijzonder voor Holland en Zeeland. Maar daarbuiten waren volgens Keuning al eerder Maastricht, Utrecht, Deventer, Middelburg, Groningen (en Staveren !) de écht oude steden van Nederland, waarvoor geldt dat ze niet alleen maar al lang bestaan, maar zich ook kenmerken door de aanwezigheid van een aparte en eigenstandige economische groeifunctie. Een 'stuwende' functie werd dat vroeger wel genoemd, die de groeipotentie van een stad groter maakt dan op basis van de 'verzorging' van de lokale c.q. regionale bevolking alleen mogelijk is. Voor Groningen was dat de handelsfunctie. Keuning schrijft (op pag. 109) "Ofschoon in eerste instantie

ontstaan als een agrarische nederzetting aangeleund tegen een bisschoppelijke hof ontwikkelt zich bovendien aan de bevaarbare Drentse A al spoedig een nederzetting van kooplieden, die wij in het begin van de 13^e eeuw o.m. in het Oostzeegebied, Engeland, Noorwegen en de Rijnstreek aantreffen". In de 14^e eeuw begint die handelsfunctie wel wat te tanen. Ze verdwijnt niet maar verandert van karakter. Minder internationale handelsrelaties, en alleen bepaalde vormen van handel (zoals de graanhandel) hebben nog een nationale 'scope'. De regionale verzorgingsfunctie komt meer centraal te staan. Die wordt gaandeweg krachtig versterkt door de aanleg van kanaalverbindingen met het ommeland en het opbouwen van belangrijke rechten voor en op dat ommeland: dat betreft de algemene rechtsbedeling, maar er is ook een stapelrecht, en deelname aan landaanwinning (in de Dollardpolders) en de ontginning en ontwikkeling van de veenkoloniën. Ook als die voorbij is, blijft de regiofunctie een belangrijke pijler voor de stad. In de jaren zestig van de vorige eeuw schat Keuning dat nog steeds 30 tot 35% van de beroepsbevolking erin is betrokken. Maar heeft zich inmiddels ook niet een sterke industrie functie ontwikkeld? Landelijk groeit vanaf de late 19^e eeuw de industrie naar een in de economie leidende positie, met op zijn hoogtepunt (in diezelfde jaren zestig) 40% van de beroepsbevolking. Hoe ziet dat er voor Groningen uit?

Groningen industriestad? De Atlas van Everwijn

"Op industrieel gebied treedt op het eerste gezicht de functie van Groningen niet zo sterk naar voren" schrijft Keuning in 1965 (p.252). Hij wijst op enkele belangrijke tabaks-, koffie- en theefabrieken, en een wat groter aantal bedrijven in de confectie industrie, en ja daar is inmiddels ook een vestiging van Philips, maar dat is het dan wel. Die Philipsvestiging is overigens niet onbelangrijk. Het is de hoofdvestiging van een Philipsdivisie (de enige buiten Eindhoven) voor de productie van kleine huishoudelijke apparaten, waarvan meerdere vestigingen in het Noorden staan of stonden.

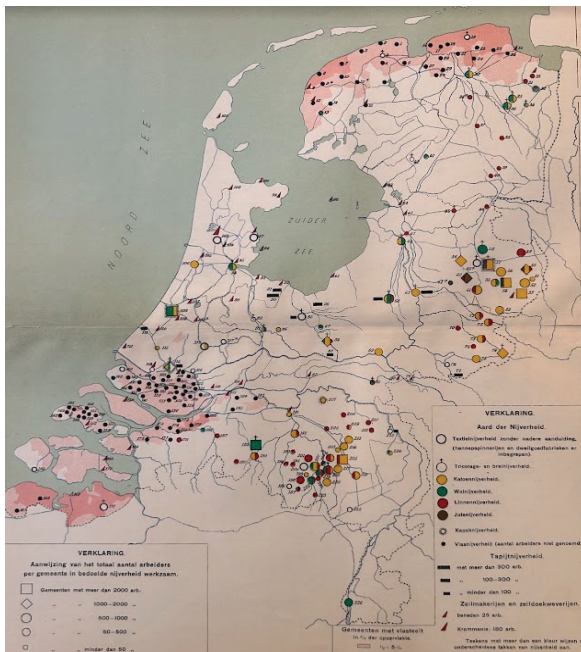
Is Keuning niet te snel met zijn niet-industrieel verklaring? In Groningen leeft toch een sterke herinnering aan nogal wat beeldbepalende industriële bedrijven van vroeger, waaronder inderdaad die voor tabak (Niemeyer), koffie en thee (Tiktak, Goudsmit) en confectie (Muller, de Groninger Stijlgroep). Maar er was ook voedingsmiddelenindustrie, zoals de suikerfabriek, zuivelfabriek de Ommelanden, de puddingfabriek, Knol's koek niet te vergeten, er waren dranken-

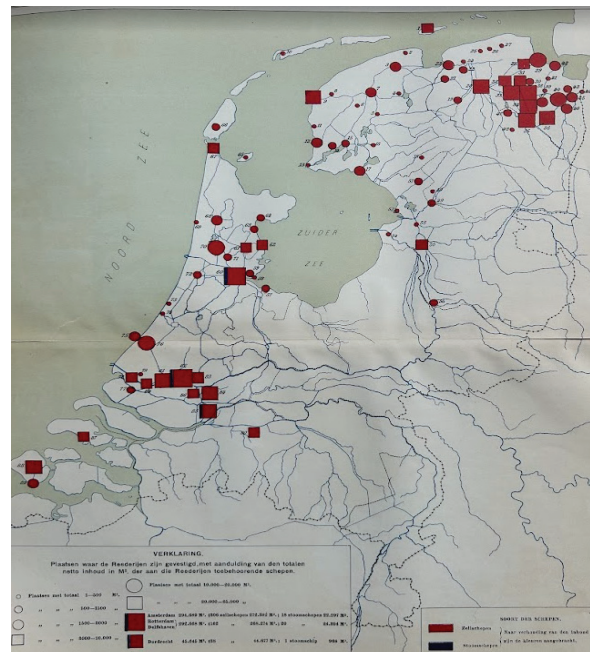
De (Ranja) CP fabriek in Groningen aan de Petrus Campersingel in 1922 Bron: Beeldbank Groningen

fabrieken (Hooghoudt, bierbrouwerij De Sleutel, de CP fabriek van David Polak), drukkerijen en uitgeverijen (Wolters Noordhoff, Lijnco), fietsenfabricage (Fongers). Wat weten we eigenlijk van de omvang die de Groningse industrie informatie in zijn hoogtijdagen ooit heeft gehad?

Voor het midden en einde van de 19^e eeuw, als er nog geen landelijke bedrijfstellingen worden gehouden, vinden we een goed visueel beeld in de 'Historisch-Economische Atlas' van Everwijn (1912). Hij maakte kaarten van de industriële bedrijfstakken (en de koopvaardij) voor 1858 (soms 1867 of 1874) en 1906, dus precies de periode waarin de moderne industrie opkwam. We zien in de stad Groningen op Everwijns kaarten symbolen staan die een bescheiden aanwezigheid verraden van bierbrouwerijen, olienijverheid en scheepsbouw, en grotere aantallen bedrijven in de sectoren textiel, suiker (die pas in 1906) sigaren en metaal (idem). De textielkaart is interessant, omdat ze nogal wat verschillen laat zien tussen het karakter van de textielindustrie in de verschillende delen van het land. In het Noorden valt op dat het in de zeeleigebieden langs de Waddenkust alleen maar om vlasnijverheid lijkt te gaan. In de stad zijn het bedrijven, met misschien enkele honderden werknemers, die wol en katoen verwerken. Het meest indrukwekkend is eigenlijk de kaart van de Nederlandse koopvaardijvloot (gemeten in tonnen scheepsruimte) waarvan in 1867 een opmerkelijk groot deel geregistreerd staat in Groningen. Dat is echter niet in de stad, maar in de provincie, met name in Oost Groningen, waar de turfvaart een groot vervolg heeft gekregen met de aanwezigheid van vrachtafvaart en scheepsbouw. Niet voor niets had scheepsverzekeraar Lloyd een kantoor in Veendam. Op de kaart van 1906 (niet afgebeeld) komen Amsterdam en Rotterdam trouwens al sterker naar voren dan in 1867, met tonnages van stoomschepen,

Locaties van textielnijverheid in 1906. Bron: Everwijn 1912

De Nederlandse koopvaardijvloot in 1867

terwijl het in de provincie Groningen nog steeds om zeilschepen gaat.

Het onderzoek van Kooij

Een scherper cijfermatig inzicht in de positie van de industrie in de stad Groningen omstreeks de eeuwwisseling vinden we in het proefschrift van Pim Kooij. Zijn steekproeven uit de bevolkingsregisters van 1870 tot 1910 laten zien dat in deze hele periode, waarin zich in Nederland voltrok wat wij de industriële revolutie plegen te noemen, de 'secundaire sector' (dat zijn ambacht en industrie samen) steeds de grootste was (tabel 1). De industrie is als sector dus zeker belangrijk. Maar haar aandeel in het totaal lijkt tussen 1870 en 1910 toch niet toe- maar af te nemen. Bij de cijfers passen wel kanttekeningen die Kooij ook zelf maakte: in de secundaire sector zijn veel beroepen ondergebracht die ook een 'dienstaspect' hebben. Bakkers, slaggers, kleermakers, meubelmakers enz. produceren hun producten in een achtergelegen werkplaats maar hebben daar vaak aan de voor(street)kant ook een winkel bij. Verwarrend is ook het verschil dat zichtbaar wordt als tellingen vergeleken worden die het beroep dan wel het bedrijf waarin wordt gewerkt als uitgangspunt hebben. Werknemers met een beroep dat eerst onder diensten wordt geteld verhuizen dan later ineens naar de industriële sector.

Hoe dan ook zien we in de door Kooij beschouwde periode net als elders in Nederland de opkomst van nieuwe industriële productiebedrijven. Diverse daarvan noemden we eerder

in onze opsomming van 'bekende Groningse bedrijven'. Maar, zegt Kooij "in vergelijking met wat elders plaatsvond was de Groningse 'industriële revolutie' toch tamelijk bescheiden" (p.280). Er voltrokken zich in de periode 1870-1910 wel grote veranderingen: slechting van de vestingwallen, verdubbeling van het inwonertal, afname van de sterfte, o.a. door aanleg waterleiding, opkomst van gas en elektriciteit als energiebronnen, aanleg tram- en spoorlijnen, opkomst van nieuwe industrietakken waarvan we de meeste al noemden: drukkerijen, suiker, confectie, fietsen. Tabakindustrie en koffie- en theehandel groeiden

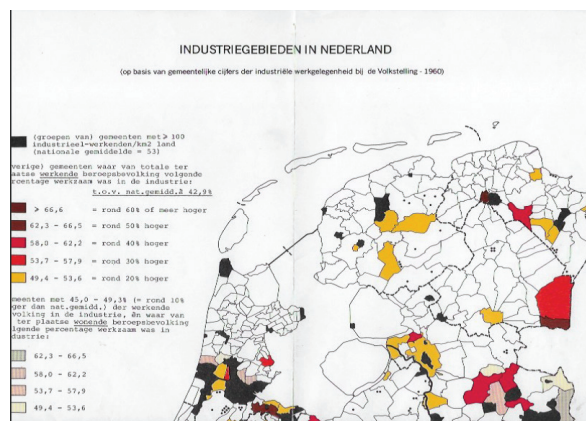
	1870	1880	1890	1900	1910
Primaire sector: landbouw	2,5	1,6	1,4	1,5	1,6
Secundaire sector: ambacht en industrie	47,3	43,0	41,4	39,8	38,5
Tertiaire sector: diensten	27,6	32,7	28,7	26,6	34,3
Quartaire sector: overheid	3,8	4,2	3,5	5,1	6,0
Zonder beroep	18,8	18,5	25,0	27,0	19,6
N=	856	677	724	753	760

De beroepenstructuur van gezinshoofden in de steekproef van Kooij uit de bevolkingsregisters. Aandeel (%) in het totaal Bron: Kooij 1986

net als de graanhandel naar een bovenlokale en zelfs bovenregionale betekenis. Maar driekwart van de nijverheid behield toch nog een ambachtelijk karakter. Pas na 1895, als een groter aantal nieuwe bedrijven wordt gesticht en bestaande worden vergroot "krijgt de Groningse industrie pas echt een plaats in de landelijke arbeidsverdeling".

Conclusie. De methode van Tamsma

Everwijn en Kooij laten beiden eigenlijk een beetje in het midden of Groningen ooit een échte industriestad is geweest. Meer uitgesproken lijkt de conclusie van Tamsma - bij de Rijksuniversiteit Groningen de opvolger van Keuning als aanvoerder van de geografische wetenschappers. Bij het afscheid van Keuning in 1974 schreef hij in het liber amicorum dat Keuning werd aangeboden een artikel over industriegebieden in Nederland, met een kaart waarvan we de bovenste helft hier afdrukken (fig. 4). Groningen lijkt hierin te figureren als industriestad, maar dat is deels schijn.

Industriegebieden in Nederland in 1960. Bron: Tamsma 1974

Tamsma onderscheidde de industriegebieden op basis van de hoogte van het aandeel werkzamen in de industrie (per gemeente) maar hij definieerde dat erg ruim (met inbegrip namelijk van de mijnbouw, de bouwnijverheid, en de openbare nutsbedrijven) en bij de stedelijke gemeenten liet hij een ander criterium nog voorgaan, te weten de aantallen industriewerkers per vierkante kilometer. Waar dat tweemaal hoger was dan het nationaal gemiddelde kende hij ook het predicaat industrieel toe. Conclusie: ja, de stad Groningen had ooit een industrieformatie van betekenis, met veel bekende bedrijven van een deels landelijke betekenis, maar een echte industriestad in de volle betekenis van het woord was het niet. Wel resteren er diverse bijzondere fabriekspanden (fig. 5) die ons aan de tijd van de industriële revolutie herinneren en die we mogen koesteren als industrieel erfgoed van blijvende betekenis.

Voorbeeld van industrieel erfgoed: Hoek's Machine- en Zuurstof fabriek aan de Pop Dijkemaweg in Groningen. Bron: Schaap 2025

Bronnen

- Everwijn, J.C.A. (1912) *Beschrijving van Handel en Nijverheid in Nederland*, Derde deel, Historisch-Economische Atlas. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante
- Keuning, H.J. (1965) *Het Nederlandse volk in zijn woongebied*. Den Haag, Leopolds Uitgeversmaatschappij
- Kooij, P. (1986) *Groningen 1870-1914, Sociale verandering en economische ontwikkeling in een regionaal centrum*. Dissertatie R.U. Groningen
- Pellenbarg, P.H. (2004) Universiteit, economie en regio. In: M.G.J. Duijvendak en P. Kooij (red.) *RUG en regio, balans van een buitengewone band*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen/Commissie Geschiedschrijving RUG, p. 191-228
- Schaap, P.M. (2025) *de NV Hoek's Machine- en Zuurstoffabriek*. <https://www.linkedin.com/posts/peter-michiel-schaap-7b51973>
- Schuitema-Meijer, A.T. (1976) *Album van Oud Groningen 1750-1880*, Groningen, Tjeenk Willink bv en Bouma's Boekhuis
- Tamsma, R. (1974) Industriegebieden in Nederland; een methode ter afgrenzing. In: *Te Keur voor Keuning*, speciale uitgave Sociaal Geografische Reeks, Geografisch Instituut R.U. Groningen, p. 198-214

De uitvoerende macht en de Raad

Een kleine historie

Pieter Bootsma

De Raad komt als regelgevende instantie de belangrijke taak toe het omgevingsplan vast te stellen; het College gaat over de uitvoering van de regels en beslist bij aanvragen van een omgevingsvergunning over een bouwinitiatief. Maar wie beslist als de vergunningsaanvraag betrekking heeft op een bouwinitiatief dat zich niet houdt aan wat volgens het omgevingsplan is toegestaan? Onder de nieuwe bedeling van de Omgevingswet beslist het college over het verlenen van een *Bopa*, een *Buitenplanse omgevingsplan activiteit*. Het is enigszins merkwaardig dat de Raad niet gaat over het verlenen van toestemming om af te wijken van 'zijn' regels, nog merkwaardiger wordt het dat art. 4 lid 3 van de Omgevingswet bepaalt dat na verloop van tijd de regels van het omgevingsplan moeten worden aangepast overeenkomstig de plaatsgevonden hebbende afwijkingen: de Raad is zijn grip op zijn eigen regelgeving kwijt geraakt.

Wel heeft de wetgever de Raad een kleine troostprijs gegund. Bij buitenplanse bouwinitiatieven die vallen in een van de categorieën die vermeld staan op een zogenaamde *activiteitenlijst bindend adviesrecht* kan de Raad aan het college dat de *Bopa* verstrekt een bindend advies geven wat inhoudt dat de omgevingsvergunning wordt vernietigd. En het is de Raad die deze lijst vaststelt. Wat dan voor de initiatiefnemer rest is een beroep te doen op de bestuursrechter. Deze oplossing leidt tot een interessante vraag: welke en hoeveel categorieën worden op de lijst geplaatst oftewel hoeveel *Bopa's* zijn aan de uitvoerende macht, het college, en hoeveel aan de controlerende macht, de Raad.

Op 6 december 2024 krijgt de Raad een voorstel voorgelegd, voorbereid door de wethouder en zijn ambtenaren over de categorieën van bouwinitiatieven met bindend adviesrecht. Heel fraai is het lijstje niet: de categorie van de huizenbouw is onduidelijk en er zitten enkele dubbelingen in. Enkele raadsleden doen suggesties de lijst een beetje uit te breiden maar de wethouder wil van geen uitbreiding weten. Hij schat dat op jaarbasis de voorgestelde activiteitenlijst 35 bouwinitiatieven zal opleveren waarbij de Raad een negatief bindend advies moet overwegen en sprake zal zijn van 135 gevallen extra als elke optopping of extra bouwlaag langs de Raad moet. Het zal het College, de ambtenaren en de Raad heel veel extra werk opleveren waarschuwt hij de Raad niet één keer maar wel drie keer. Ontwikkelingen

zullen worden vertraagd en de stad zal schade oplopen. De Raadsleden, duidelijk onzeker geworden over wat ze mogelijk uitrichten met hun suggesties over uitbreiding, hebben hier niet van terug. De conclusie is dat men de lijst zoals voorgesteld eerst maar eens zal beproeven en de Raad de vinger aan de pols zal houden. Er komt binnen twee jaar een evaluatie betreffende de werking van de lijst. Dan kunnen de categorieën opnieuw bekeken worden. De voorgestelde lijst wordt niet uitgebreid: de uitvoerende macht kan tevreden zijn over de uitkomsten van het debat

Twee jaar later wordt de strijdbijl weer opgegraven: de evaluatie is achter de rug. Men bereidt zich voor op het vervolg. Op 3 september 2025 spreken enkele ambtenaren met de Klankbordgroep van de Raad die tot taak heeft de invoering van de Omgevingswet te volgen: de ambtenaren melden dat er in de afgelopen twee jaar zich slechts vijf gevallen hebben voorgedaan waarbij het uitbrengen van een bindend advies over een *Bopa* is overwogen. Ze pleiten voor een drastische inkrimping van de categorieën van de activiteitenlijst: ze betogen dat ze daarmee in het uitvoerende apparaat rust en duidelijkheid creëren voor de organisatie en comfort voor de Raad. Wat dit laatste betreft, de Raad hoeft dan zo weinig mogelijk de ruimtelijke afweging te bedenken bij het afwijzende advies bij de door het college verleende omgevingsvergunning. De ambtenaren zijn er niet gerust op dat dit de Raad goed zal afgaan met gevolg dat bij een eventueel

beroep van de initiatiefnemer van het bouwinitiatief bij de bestuursrechter, de gemeente in het zand zal bijten. De ambtenaren veronderstellen dat de Raad bij de rechter komt aanzetten met argumenten als “het buitenplanse plan vinden we niet mooi of het heeft geen draagvlak” en dat dat zulks bij hem vast geen steek houdt. Dat de Raad voor de rechter bij zijn negatief bindend advies zou kunnen verwijzen naar de ruimtelijke afweging van het omgevingsplan en daarmee beproefde argumenten kan aanvoeren komt in het gesprek niet aan de orde.

Op 3 december 2025 komt de Raad meningsvormend te spreken over het voorstel van een nieuwe activiteitenlijstje. De lijst zal – wat betreft de huizenbouw – worden beperkt tot één categorie: alleen bouwprojecten van meer dan 12 woningen in een gebied dat nog een compleet planologisch kader ontbeert moet langs de Raad. Dat doet zich in feite voor bij in ontwikkeling zijnde nieuwe wijken. Dan zijn er nog enkele andere categorieën op de lijsten waaronder die van bedrijfsgebouwen, kantoren en detailhandel met een oppervlakte van meer dan 1000 m². Uiteindelijk baart hiermee de berg een muis. Voor het overgrote deel van de stad zijn hiermee buitenp-

lanse bouwinitiatieven buiten het bereik gebracht van de Raad en buiten dat van de inspraak van de bewoners. In de meningsvormende vergadering van 6 december verdedigt de wethouder het voorstel met verve. Hij heeft zich ontdaan van zijn argumentatie van twee jaar terug en van die van zijn ambtenaren op 3 september en hanteert nu het argument dat de Raadsleden zich moeten bezig houden met de kaders van het beleid die hen in allerlei nota's en dergelijke bij voortduring ter vaststelling worden aangereikt en zich niet moeten bezig houden met de uitvoering van het beleid met de bijbehorende kleine bouwprojecten. Er zijn in de vergadering wel aarzelingen te bespeuren (D66: “iets dat je weggeeft is moeilijk terug te nemen”) maar toch wordt raadsbreed de stap gezet naar de tot de sterk ingekrompen lijst, zij het dat de motie van het lid Dwarshuis (CU) over een kleine twee jaar tot een nieuwe evaluatie van de werking van de lijst zal leiden. Buitenplanse ingrepen in de compacte stad kunnen omwonenden hun woongenot ontnemen maar een beroep op de Raad of de raadsleden is niet meer mogelijk. Misschien bedoelen de ambtenaren dat wel als ze het hebben over het comfort voor de Raad. Over twee jaar zullen College en Raad verder zien.

Het koersdocument

Naarstig bouwen aan de omgevingsvisie

Pieter Bootsma

Omgevingsvisie en Omgevingsplan zijn de benamingen van een tweetal documenten die geregeld rondzingen op het stadhuis: de gemeente is verplicht vanwege de in 2024 ingevoerde Omgevingswet de documenten over de inrichting van de leefomgeving van mens en dier op te stellen. De omgevingsvisie bevat de kaders voor het beleid in dezen, het omgevingsplan schrijft voor welke juridische regels gelden bij het verlenen van de gemeentelijke toestemming (de omgevingsvergunning) voor bouwinitiatieven.

Aan de opstelling van beide documenten blijkt heel wat werk vooraf te gaan. Op 2 april 2024 verschijnt het rapport *Geleide Groei, kader voor de doorontwikkeling van de binnenstad van Groningen* met de aankondiging dat “het strategisch kader in de nabije toekomst onderdeel gaat uitmaken van de omgevingsvisie”. Het is een werkstuk dat onder leiding van de toenmalige stadsbouwmeester Nathalie de Vries is gemaakt. Daarin wordt gepleit voor het bewaren van de ruimtelijke kwaliteit van de binnenstad door de *Groningse schaal* van de bebouwing te hand-

haven. Wel zal dit gebied van consolidatie heren der worden onderbroken door een negental *ontwikkellocaties* waarvan de bebouwing boven de Groningse schaal kan uitrijzen. Een volgend werkstuk, ook verschenen in 2024, dat eveneens bedoeld is om zijn sporen in de komende omgevingsvisie achter te laten is het *Handboek Hoger bouwen in Groningen*. Voor het te bouwen woningbestand wordt afscheid genomen van de bij de Groningers zo geliefde grondgebonden woning. De toekomstige Groninger gaat hoger wonen in een van de stedelijke milieus (van

compact basismilieu tot hoogstedelijk milieu) die zo typerend zullen zijn voor de grote stad in ons land waarvan Groningen er een zal zijn. Het gemeentebestuur gaat niet over één nacht ijs want onlangs is een derde document verschenen, het *Koersdocument omgevingsvisie*. Dit document bevat verdere aanwijzingen voor de omgevingsvisie. De wethouder verwacht dat begin volgend jaar de omgevingsvisie zal worden gepubliceerd. Dan rest alleen nog de formulering van het omgevingsplan.

Participatie en ambities

Liefst 1800 Groningers hebben suggesties gedaan over de ambities die Groningen met zijn omgevingsvisie moet nastreven: deze participatie heeft mede geleid tot de volgende ambities:

- Groningen is van en voor iedereen: alle Groningers verdienen een fatsoenlijk inkomen, goed werk, een goede woning, goede zorg, gelijke kansen en een veilige en groene omgeving.
- De stad beschikt over een kern van onderwijs, cultuur en creativiteit: het is een van de motoren van de economie en cruciaal voor het vestigingsklimaat.
- Het ecosysteem is van stad én regio in synergie: werkgelegenheid en economie, watersysteem en CO₂ uitstoot vinden plaats op grotere schaal dan alleen de stad.
- Een gezonde leef-, werk- en woonomgeving.
- CO₂ neutraal: elk der ambities wordt voorzien van een strategie met plannen en maatregelen waarbij wordt aangetekend dat lang niet alles kan en plannen met elkaar kunnen botsen.

Kortom, er zal moeten worden gekozen bij het opstellen van de omgevingsvisie; de koers moet nog nader vastgesteld.

De aanbiedingsbrief van het college

Aan het koersdocument is naderhand door het college een aanbiedingsbrief toegevoegd, gedateerd 5 november 2025, waarin wordt ingegaan op de principes en de structuren van de strategieën die zullen worden onderzocht om de voorgenomen ambities te realiseren. Bij het stedenbouwkundig beleid zal het college uitgaan van het principe van nabijheid: het bij elkaar brengen van functies als wonen, werken, voorzieningen en recreatie in de kern van een wijk, want dat bevordert 'ontmoeting en verbinding' van de inwoners. We zien de toepassing van dit principe in onze stad al aangekondigd in het *Handboek Hoger Bouwen in Groningen* waarin de stedelijke milieus staan beschreven en waarin duidelijk wordt gemaakt dat om der wille van de nabijheid van voldoende voorzieningen 'massa' nodig is oftewel concentratie van inwoners en dus

hogere bouwen. En landelijk vinden we het terug in de *Nota Ruimte*, o.a. in het pleidooi voor een verdergaande verstedelijking van de middelgrote steden. In de collegebrief wordt verder bepleit dat het principe bij herhaling moet toegepast zodat 'meerkernigheid' ontstaat 'ter verlichting van de druk op de binnenstad'. Het college heeft ook een nieuwe 'structuur' in het stedelijk landschap ontdekt, de 'as'. Als as in wording wordt opgevoerd de as 'Hoofdstation-Niemeyer-Suikerzijde-De Halm'. Naast de 'straat' variant bestaat er ook een 'water- of groenvariant', de 'scheg' die wigvormig de stad in dringt en die het college wil benutten om mens en dier beter met groen en water te verbinden. Voorbeelden zijn de waterscheg Hunzeloop en de groene scheg Hondsrug-Hortus-Helperzoom.

Het debat in de Raad

Zoals geschiedde bij 'Geleide groei' en het 'Handboek' is ook het 'Koersdocument' in de Raad besproken. De appreciatie voor het geleverde werkstuk lijkt raadsbreed. Bij de bespreking van de vijf ambities toonden de raadsleden hun eigen politieke kleur bij het gesprek over thema's als de maakbaarheid van de samenleving, wie de feitelijke macht in de woningbouw heeft en de eenzaamheid van stadsgenoten. Helaas bleef de belangstelling voor de principes en de structuren van de stedenbouw – het tweede deel van de brief – daarbij ten achter. Is de verlichting van de druk op de binnenstad door het ontwikkelen van stadsgebiedskernen met een stedelijk milieu wel zo'n goed idee nu zoveel winkelpanden leeg staan? Is het begrip 'as' niet wat een onbestemd begrip? Dienen de assen niet voor esthetische genoegens die werden ontworpen in de 18^e eeuwse parken zoals in ons eigen Sterrebos? Botst het bouwen langs de as niet met het in de stedenbouw tegenwoordig zo geprezen principe van de nabijheid? Zijn de stedelijke assen niet bij aanleg maar achteraf bij beschouwing van de plattegrond van de stad ontdekt? Toen men aan de Roode Weeshuisstraat hoger wilde bouwen ontdekte de gemeente ineens dat er een as liep van de Martinitoren naar de Harmonie. Niemand had dit eerder gezien. En hoe bestendig is deze ontdekking: nu er langs de as gebouwd is op de door de initiatiefnemer begeerde hoogte heeft niemand het meer over deze as. Kortom er zou door de Raad nog veel meer besproken kunnen zijn over het koersdocument en de Raad zou wezenlijke invloed op de komende omgevingsvisie hebben kunnen uitoefenen met heel concrete suggesties, indachtig ook de opmerking van de wethouder dat de nieuwe omgevingsvisie een veel concretere inhoud krijgt dan vroegere uitgaven. Helaas, het heeft zo niet mogen zijn.

Geen hoogmis voor de Groninger baksteen

Pieter Bootsma

De baksteen wordt in een tentoonstelling met de titel 'Bakstain' in het Groninger museum gepresenteerd als een belangrijk element van de identiteit van het Groningse landschap. Een van zijn verschijningsvormen is de kloostermop die zijn typisch rood-oranje kleur meegeeft aan kerken, aan wat ons rest aan kloostergebouwen en borgen, aan stadshuizen en stadsmuren. Het verhaal van de Groningse baksteen wordt ons deze zomer museaal verteld als een cultuurgeschiedenis van 800 jaar.

Als in de 10^e en 11^e eeuw in Groningen kerkjes in steen worden gebouwd is dat in tufsteen, een duur product dat uit het Eifelgebergte moet worden aangevoerd. Dan begint de tijd van de vele kloosterstichtingen in Groningen en Friesland en het zijn vermoedelijk kloosterlingen die het maken van baksteen uit klei - in Groningen overvloedig beschikbaar - introduceren. Het product is goedkoper dan tufsteen, een omstandigheid die het bouwen van stenen kerken op de talrijke wierden ongetwijfeld stimuleert. Door de duurzaamheid van de baksteen en de 'heiligheid' van de kerkgebouwen zijn ze tot op vandaag bewaard. In de stad Groningen beweegt het stadsbestuur zijn burgers vanwege het brandgevaar hun panden in steen op te trekken.

Baksteenproductie

Bij het Selwerderdiepje zijn in het landschap nog sporen te zien in de vorm van lage heuveltjes waarin steenresten en puin van de vroege Groningse steenproductie zijn terug te vinden. Dicht gelegen bij de afzetmarkt (de stad), aan een water voor de afvoer van de stenen en met klei onder handbereik, was dit toen een ideale vestigingsplaats. Ook de brandstof voor het stoken van de steenovens, de turf, was in Groningen met zijn uitgestrekte venen overvloedig beschikbaar. Het is één van de vele plekken in de provincie waar ooit stenen werden gebakken. Veel later in de tijd, in de negentiende eeuw, telt de provincie langs zijn vaarten liefst ca 60 steenfabrieken. Deze bedrijven hebben de modernisering niet overleefd: slechts één steenfabriek resteert en wel in Oude Pekela.

Foto: Tonko Ufkes

Versiering

De Groningse bakstenen blijken door hun kleuren, de onderlinge kleurverschillen vanwege het productieproces en door de verschillende vormen waarin ze kunnen worden gemaakt, zeer geschikt te zijn voor decoratie van de kerkmuren. Bij de middeleeuwse Groningse kerken is in de blindnissen in de muren vaak fraai siermetselwerk te zien. Pierre Cuypers, de architect van het Rijksmuseum, gebouwd tussen 1876 en 1885, bezocht ooit de nog niet gerestaureerde ziekenzaal van het cisterciënzer klooster van Aduard - na de Reformatie in gebruik als protestantse kerk. Hij was zo onder de indruk van de aanwezige ornamentiek op de binnenmuren van de zaal, dat hij besloot deze te repliceren in het Rijksmuseum. De bouwstijl met romaanse en gotische elementen en met gedecoreerde muren kreeg de naam mee van *romano-gotiek*. Ook in de jaren 20 en 30 van de twintigste eeuw is gebruik gemaakt van de decoratieve kwaliteiten van de baksteen en wel in de bouw van huizen in expressionistische stijl, ook wel aangeduid met de term *Amsterdamse school*. Groningen doet zijn baksteen-reputatie

alle eer aan met de grondgebonden woningen in Amsterdamse school-stijl die in de jaren dertig van de twintigste eeuw in de uitbreidingen van tal van dorpen gebouwd zijn en in de bouw van mooie kerkgebouwen in dezelfde stijl.

De objecten uit de tentoonstelling

Een museum vertelt zijn verhaal met behulp van objecten. Hoe een expositie samen te stellen van al die prachtige kerken en huizen die evenzovele objecten kunnen zijn van een Groningse baksteenexpositie? De rigoureuze oplossing van Cuypers is in de tentoonstelling niet gevolgd. Er is gekozen voor het opstellen van objecten als de kaart van de bodemgesteldheid van de provincie van 1837 gemaakt door de Groninger Acker Stratingh om de vindplaatsen van de klei aan te wijzen en van de architectuurtekeningen van enkele Middeleeuwse kerken en van de ziekenzaal van Aduard waarop de bijzondere ornamentiek is ingetekend. De prachtige tekeningen zijn van de hand van de bekende rijksbouwmeester C.H. Peters, een groot kenner van de Middeleeuwse bouwkunst van Groningen. Het is een verwijzing

De folly staat aan de N361 bij Mensingeweer. Benader je de folly uit de richting Winsum dan lijkt sprake te zijn van een middeleeuwse kerk, kom je uit de richting Lauwersmeer dan zie je een steenfabriek voor je. De foto is uit de folder Project N361 Wad tot Stad in opdracht van de provincie en House of design.

naar de ornamentiek van de romano-gotiek van het Middeleeuwse kerkenbezit van de provincie. Een aantal bakstenen van bijzondere snit van de veld- en steenovens, en gevonden in de Groningse bodem zijn op een tafel bijeengebracht. Een verzameling van foto's van Groningse steenfabrieken herinnert aan de 19^e eeuwse bloeitijd van de Groningse baksteenproductie en een filmpje laat zien hoe de steenfabriek in 1974 werkt: de modernisering slaat toe. Actueel zijn de foto's van de studenten van het Alpha-college die zich het ambacht van het metselen eigen maken. Hun werkstuk staat in de zaal opgesteld. De rondtocht in de zaal eindigt bij een drietal werkstukken van de studenten van de Frank Mohr academie, de masteropleiding van Minerva die op het thema van de expositie reflecteren: de werkstukken hebben weinig om het lijf. Al met al een wat schrale tentoonstelling die weinig eer betoont aan het Groningse landschap dat toch zozeer door de baksteen is beïnvloed, aldus de introductie. Er wordt te weinig visueel materiaal gepresen-

teerd. Jammer, het is geen expositie die mij er toe brengt onmiddellijk naar buiten te snellen om het identiteitsrijke Groningse landschap te ontdekken.

De kwetsbare wereld

Aan het slot van mijn toer langs de expositie kijk ik via een speciale bril naar het bijzondere VR-project (*virtual reality*) van de kunstenaar Gus Drake over het dorp Overschild en zijn bewoners. Bijna het hele dorp moest vanwege de aardbevingsschade worden afgebroken. De bewoners vertellen over hun gevoelens van verlies bij de afbraak van hun huis. "Overschild" is als een pars pro toto voor wat de Groningers hebben meegemaakt. Het stoere Groningse landschap met zijn eeuwenoude objecten van baksteen is kwetsbaar gebleken. Maar, zo luidt de boodschap van de kunstenaar: er is hoop want de bevolking van Overschild toont zich veerkrachtig door zijn streven naar herstel.

Signalement

Henk Th. van Veen

Hervonden *Stad en Land jaargang 2025* is volgens het Redactioneel 'een ode aan het verborgene, het algemene en het vanzelfsprekende'. Dit kan de lezer op het verkeerde been zetten, want die wordt juist uitgenodigd om scherper en beter dan gewoonlijk te kijken naar archeologische vondsten, gebouwen en restauraties. We worden opgeroepen met onze blik door het algemene en het vanzelfsprekende heen te prikken en zo dingen op te merken waar we eerst aan voorbij gingen.

Aan het begin van hun Verslag vinden de archeologen het een voordeel dat er bij hun werk steeds veel puzzelstukjes ontbreken. Dan blijft er namelijk meer ruimte over voor eigen interpretatie van de aangetroffen sporen. Ik zou eerder zeggen: hoe meer puzzelstukjes en hoe minder ruimte voor eigen interpretatie des te beter. De archeologen hebben hun blik dit keer gericht op onder meer een rioolgoot uit de 12e- 13e eeuw aan de Brugstraat. Daar troffen ze, verborgen onder een allang verdwenen houten vlonder die over die goot was heen gelegd, een zogenaamde Hanzeschaal aan. Hoewel behoorlijk verfrommeld en onversierd, betrof het hier een bijzondere vondst, want er is in Stad nog maar één keer eerder zo'n schaal gevonden (die overigens wel

gaaf en versierd is). De auteur van het betreffende artikel – Dave la Fèber – gaat allerlei theorieën over de functie van dit soort metalen schalen bij langs, waarbij het 'rituele gebruik' dat archeologen zo graag in hun vondsten lezen uiteraard niet onbesproken blijft. Echt een geval waarbij je zou willen dat er meer puzzelstukjes voorhanden waren.

Best spectaculair waren de opgravingen op de zandrug van Tynaarlo bij Ruskenveen (inmiddels een woonwijk van Hoogkerk). Bijzonder ook omdat de vondsten en de bijbehorende opgravingsverslagen uit de jaren 1990 dateren, dus van voor 'Malta'. Aan het slot van haar artikel over deze opgraving merkt Caroline Tulp op 'dat

het de moeite waard is om oude archeologische opgravingen alsnog uit te werken'. Bij mij rijst dan de vraag hoeveel van zulke 'oude opgravingen' er nog zijn die op uitwerking wachten. De opgravingen bij Ruskenveen omvatten ook een negentiende-eeuwse boerderij en in het Jaarboek is meer aandacht voor vondsten uit meer recente tijd. Molen de Zaaijer bijvoorbeeld, waarvan nog veel sporen en werden gevonden bij de aanleg van de zuidelijke ringweg. Wel een oeroude plek overigens en een mooie bijvangst waren vier 16de-eeuwse musketkogels. Nog recenter dan de molen is de fundering van drie draaischijven voor locomotieven die werden blootgelegd bij de herinrichting van de spoorzone, waar nog veel meer overblijfselen van het laat 19^e-vroeg 20^e-eeuwse stationscomplex werden opgediept.

Nog weer recenter, nl. uit 1917, is de zg. Paardenkoppenschuur aan de Kerklaan in Haren. Dit karakteristieke gebouwtje staat er nog en komt daarom in het *Verslag bouwhistorie in 2024* aan bod. Verder richt dit verslag zich echter vooral op het middeleeuwse centrum van Groningen. Taco Tel schrijft dat dit centrum een onuitputtelijke bron van onderzoek blijft, waarbij helpt dat er ieder jaar weer veel bouwactiviteiten plaatsvinden. Er komt op die manier steeds veel oud muurwerk bloot te liggen, zoals deze keer aan het Nieuwe Kerkhof, de Oosterstraat, de Oude Boteringestraat ('Het Huis met de Dertien Tempels'), de oude Ebbingestraat, de Pelsterstraat en de St Jansstraat. Over dat oude centrum gaan ook

twee artikelen in het Jaarboek, een met de fraaie titel 'Snorren en Snikken in het Schuitemanskwartier' (Loes de Vries) en een waarin de vraag 'Waar zijn het Kruithuis en de Kruithuisgang gebleven?' (Egge Knol en Taco Tel).

Buiten het oude centrum, in het Sterrebos, werd begin januari 2024 een oude zomereik door storm geveld. De verbazing van Sofia Dupon en Taco Tel was groot toen bleek dat deze boom uit 1766 stamde, de tijd dat het Sterrebos werd aangelegd. De boom maakte de geschiedenis van het bos – verplantingen, blikseminslagen – tastbaar.

In het Verslag restauratie en transformatie in 2024 wijst Anna Bouman nogmaals op de preciaire, want veelal nog onbeschermde status van het agrarisch erfgoed in de provincie. Wel ziet zij een toenemende verduurzaming van monumenten en constateert zij dat ontwikkelingen op het gebied van isolatiematerialen een grote vlucht heeft genomen. Bij de restauratie en transformatie die in de verslagperiode heeft plaatsgevonden werden opvallend veel moderne panden in de stad aangepakt: Huis de Beurs, de voormalige confectiefabriek S. Muller & Co (Oosterstraat 56) en het voormalig benzinestation met transformatorhuisje aan de Turfsingel ('Dudok').

Het Jaarboek sluit af met een 'greep uit het depot', waarin heel goed wordt gekeken naar de collectie deurbeslag van Stichting Monument & Materiaal (Klaas Helfrich en Erik Pieterman).

Architectuurgidsen Groningen

Tom van der Meulen

Rijtjes structureren de werkelijkheid. Ze impliceren een vergelijkingsbasis: de competitie van de voetbalploeg. Of de populariteit van het muziekfragment: de NPO-top 400 klassieke (inclusief film-) muziek. Laatstgenoemde rij laat overigens ook een keerzijde zien van het rijtje: luie interactieve programmering, met een week toeren door het land langs muziekliefhebbers, een week afdraaien van de 400 nummers en het *nasensen* over hoe mooi het was en wat helaas niet werd uitgezonden – ook een week! Kortom, je verdoet je tijd met het luisteren naar de voorkeuren van anderen. Ik hoop de lezer niet te veel te irriteren met een stuk dat wel over rijtjes gaat, ook over terugblikken, maar dat verder hopelijk te verteren is.

Aanleiding van dit stuk is het verschijnen van *Groningen Architectuurstad - de 100 beste gebouwen*, kortweg GA100¹. Deze wordt gelegd naast de *Architectuurgids Groningen 1900-1990*, afgekort AG19090². Beide publicaties zijn geschreven door professionals, er is geen sprake van 'het meest favoriete gebouw van Groningen' of iets in die geest. GA100 omschrijft de selectie als 'de meest karakteristieke gebouwen van Groningen', AG19090 is wat uitvoeriger in zijn verantwoording: geen restauraties, renovaties, interieurs, puien en straatmeubilair. Maar wel aandacht voor de vernieuwende architectuur van rond de eeuwwisseling *Art Nouveau*, *Berlage* maar ook voor *Nachwuchs* van 19^e eeuwse gebouwen (neogotiek en technische vernieuwingen). Aandacht is ook besteed aan de wederopbouwarchitectuur. Om perspectivische vertekening te beperken zegt men terughoudendheid te hebben betracht bij objecten uit de jaren tachtig en negentig. Zowel de GA100 als de AG19090 refereren uitdrukkelijk aan het gebruik door toeristen.

In deze bijdrage wil ik nagaan hoe de selectie van de AG19090 zich verhoudt tot de objecten uit de GA100 die in de periode 1990 zijn gebouwd. De *Architectuurgids Groningen 1900-1990* heeft 169 lemma's. *Groningen Architectuurstad* heeft 65 lemma's uit de periode 1900-1990, maar laat ook zaken als de stadsmarkeringen, paviljoens op Emma- en Heereplein meedoen. Trekken we die af, dan resulteert een aantal van 63 objecten uit de periode 1900-1990.

Beide gidsen beschrijven vooral gebouwen, maar ook wel ensembles zoals de Minervavlat met omgeving. De Architectuurgids Groningen neemt ook renovaties en herbestemde gebouwen in beschouwing.

Bouw- periode	Architectuurgids Groningen 1900-1990 (1990)	Gron- ingen Architec- tuurstad (2026)
Tot 1930	57	29
1930-1960	60	23
1960-1990	62	17
totaal	169	63*

Tabel 1. De verdeling van de objecten naar bouwjaar, periode 1900-1990. *sommige objecten scoren op meer dan één bouwperiode: herbestemming etc.

De tabel laat zien dat de GA100 een wat groter accent legt op de periode 1900-1930 dan de 36 jaar oude(re) uitgave AG19090. Daarin speelt trouwens mee dat GA100 renovaties en verbouwingen mee neemt, ook die van oudere gebouwen. In de tabel is dit aangegeven met de opmerking dat sommige objecten op meer dan één periode scoren. De AG19090 en de GA100 delen 44 objecten (zie tabel 3). Curieus is dat in de AG19090 op pagina 66 het kantoor Graanhandel (Nijhuis en Reker (Grit)) staat

¹Peter Michiel Schaap, Erik Dorsman, fotografie Peter de Kan, *Groningen Architectuurstad*. naio10 uitgevers Rotterdam 2026

²Johan van der Beek (redactie), Arthur Blonk (fotografie), *Architectuurgids Groningen 1900-1990* Wolters-Noordhoff/Egbert Forsten. Groningen 1990.

vermeld terwijl de GA100 juist het achter/naastliggende Pakhuis het Groninger Veem noemt, herbestemd als woongebouw (pag. 60). Van een gemeenschappelijk object is hier geen sprake. Van de terughoudendheid die de AG19090 zou hebben betracht ten aanzien van recentere gebouwen wordt in tabel 1 niet ondubbelzinnig blijk gegeven.

Interessant is het in de GA100 gebouwen/ensembles aan te treffen die in de AG19090 niet zijn opgenomen. Zoals het Typografengasthuis (1903) het Academiegebouw (1909), zes herenhuizen in de H.W. Mesdagstraat 20-30 (1908), en de

Bestemming	AG19090	GA100
wonen	54	30
kantoor	23	5
bank	8	1 (vm)
detailhandel	12	0
synagoge, kerk	7	3
gemengd (= wonen met ander gebruik)	11	4
onderwijs	19	10
bedrijf (overig)	11	0
gezondheidszorg	2	0
nutsvoorzieningen	7	1 (vm)
theater, evenementen, bioscoop e.d.	6	4
horeca	3	2
sport + overig	6	3
totaal	169	63

Tabel 2. Objecten in Architectuurgids Groningen en Groningen Architectuurgids naar bestemming/gebruik. Twee maal is de score in een categorie aangeduid met vm, aangevend dat het hier en specifiek gebouw betreft, waarbij de oorspronkelijke functie als bepalend is genomen: het Van Elmpthuis en de Westerwatertoren. De categorie 'kantoor' betreft zowel commerciële als overheidsdiensten.

dubbele villa in de Noorderstationsstraat van A. Th. Van Elmpthuis (1900).

Omgekeerd heeft ook een aantal in de AG19090 genoemde objecten het niet gered in de AG100, waaronder het stadhuis van Vegter (afgebroken) het rijkskantorencomplex op de Kemkensberg (idem), de UB van Tauber en het Hunzehuys. Van de acht in de AG19090 genoemde bankgebouwen is alleen de Friesch-Groningse Hypotheekbank, tegenwoordig het Van Elmpthuis geheten, een plaats in de GA100 waardig bevonden.

Van de 7 kerken en synagogen in de AG19090 resteren in de GA100 slechts 3: de synagoge, de Oosterkerk en de RK kerk Maria ten Hoorn. Wel moet ook de Parkkerk hier nog bij genoemd worden, maar die is met de nabijgelegen Nebo-flat tot de categorie 'gemengd' gerekend, zoals dat ook in de AG19090 gebeurd is: Nebo-flat en kerk vormen één complex.

Siebe Jan Bouma is met 10 objecten in de AG19090 vertegenwoordigd, in de GA100 met zes. Daarmee is hij er in verhouding zeker niet op achteruit gegaan! Zijn paviljoen in het Noorderplantsoen heeft niet de Architectuurgids gehaald, maar wel de Stijlgids Nederland, ook een uitgave van nai010 (2017).

Wat valt nu tot besluit, buiten de verschillen en overeenkomsten van behandelde objecten te melden? De AG19090 is blijkens de toelichtende teksten die soms behoorlijk op details ingaan, wat meer op de professionele gebruiker gericht. Of, vanuit een iets ander perspectief: de gids heeft wat meer een onderwijzende inslag. Men wil de lezer invoeren in de architectuur. De kaartjes in de gids vragen nogal wat studie. Gesuggerende stadswandelingen zijn zonder twijfel goedbedoeld maar je neemt het boekje van 17x24 cm en 304 blz dik (=1,5 cm) niet zomaar mee op stap. De GA100, 13x23 cm en 128 bladzijden dik (=0,9 cm) stop je in je binnenzak. Voor- en achterflap geven een overzicht van de geselecteerde objecten met een duidelijk kaartje, respectievelijk voor de binnenstad en daarbuiten. Hier laat zich 36 jaar ontwikkeling van stadsgidsen zien. Daarnaast heeft de GA100 met zijn keuze voor (ook) renovatie en herbestemming een segment van het gebouwenbestand in het vizier gekregen dat in de gids uit 1990 nog niet zo ontwikkeld was. Toen was er al wel sprake van stadsvernieuwing maar de herbestemming van gebouwen (pakhuisen, postkantoren, watertorens, andere bedrijfsgebouwen) naar 'wonen' had nog niet zo'n vlucht genomen als later het geval zou zijn. Dat is 36 jaar stadsontwikkeling.

PTT/KPN	Van Elmpthuis	Brinkflats	RK kerk Maria ten Hoorn	Zernikecampus
Villa Heymans (1894!)	Grand Theatre	Stadsvern. Palmslag c.a.	Woningbouw Hoornsemeer	Crematorium
Tavenier	V&D/Gr H.huis	Oosterpoort	Atelier Cees Wolf	Oosterkerk
GW Zuiderdiep	Flatwoningen Ossemarkt	Papiermolen	Westerflat	Arbeiderswoningen O.P. buurt
Minerva	Provinciehuis	Technische school De Wijert	Watertoren west	Wielewaalflat
v.m. Hoofdpost-kantoor	Hotel Hofman	Helperbad	Wiebengamts	Openbare school 1 Oliemuldersweg
Synagoge	Woonhuis Van Lingen	School Bouma Parkweg	De Studio (Akkerstraat)	Blauwe dorp
Minervaflat c.a.	Woningen Bouma Turfsingel	Parkkerk + Neboflat	Villa's Reitsma	Openbare school Heesterpoort
Camera studio	6 stadswonin-gen Kruitgracht	Gasunie	Pythagoras	

Tabel 3. In beide gidsen vermelde objecten.

Rectificatie

In nr. 122 van het Vriendenbulletin van oktober 2025 staat een artikel over de feestartikelenwinkel Mulder aan het Gedempte Zuiderdiep die uit het stadsbeeld zal verdwijnen. Daarin is vermeld dat de laatste eigenaar het bedrijf had gekocht van Piet Nakken "die zijn ouders in de zaak betreft". De heer en mevrouw Nakken schrijven ons dat de zaak anders in elkaar stak. Indertijd hadden zij het bedrijf gekocht en voortgezet. Wel schonken zij de zaak voor 30% aan hun zoon Piet Nakken. Het echtpaar Nakken is tot de verkoop van de zaak in 2003 aan Thom Mulder en zijn vrouw actief betrokken geweest bij de winkel

Activiteiten

De veertigste editie van Open Monumentendag wordt gehouden op 12 en 13 september. Het thema van 2026 is "Veerkrachtig erfgoed, in tijden van onzekerheid". De Vrienden zullen die dag weer aanwezig zijn met een stand in het Stadhuis, waar u ook onze collega-organisaties kunt ontmoeten. Net als vorig jaar zullen de Vrienden op die dag zelf geen activiteiten ontplooiën, omdat er al een groot aanbod is. Kort na de Open Monumentendagen zullen we een wandeling organiseren langs 'veerkrachtig erfgoed'.

Begin oktober zal cultuurhistorica Marieke van der Heide in het kader van de lezingenreeks een lezing verzorgen in de Groninger Archieven over V&D in Stad en de gevolgen van het verdwijnen ervan uit het centrum, al weer 10 jaar geleden. Ze zal een vergelijking trekken met andere plaatsen waar hetzelfde is gebeurd.

Dit najaar staat er verder nog een lezing gepland die aansluit bij Open Monumentendag en onze wandeling over verdwenen bedrijvigheid in de binnenstad. Hier ligt een connectie met het artikel van Piet Pellenbarg in Vriendenbulletin 123 (februari 2026) over de oudste bedrijventerreinen in de stad Groningen.

In alle gevallen zult u de uitnodiging ontvangen per email; activiteiten worden ook aangekondigd op onze website. Raadpleeg die sowieso zo nu en dan voor het laatste nieuws van de bestuursafdeling: www.vriendenstadgroningen.nl en die van de Groninger Archieven voor de lezingen van en met onze partners: www.groningerarchieven.nl.

Graag tot ziens bij een van onze activiteiten!

Altijd op de hoogte

Het Vriendenbulletin biedt veel, maar niet alles. Van activiteiten die na het afsluiten van de kopij worden ontwikkeld, zoals op dat moment nog niet tot rijpheid georganiseerde stadswandelingen, kunt u kennis nemen door de website van de Vrienden te raadplegen. Ook wordt u, *wanneer uw mailadres bekend is*, door email op de hoogte gesteld. Een goede reden om uw emailadres bij de Vrienden bekend te maken!

BOEKHANDEL GODERT WALTER

oude ebbingestraat 53 - 9712 hc groningen - 050 - 312 25 23 - info@godertwalter.nl - www.godertwalter.nl

Alle boeken over Groningen ook op: www.groningerboeken.nl

Sipke de Wind: Verzetsgroep de Groot in Groningen

€19,90

In dit boek ontvouwt zich het verborgen verhaal van het Groningse verzet: mannen en vrouwen die, gedreven door idealen en noodzaak, hun leven

riskeerden om onderduikers te beschermen, te spioneren en te ontsnappen aan de bezetter.

Dagboeken, archieven en persoonlijke notities brengen hun twijfels, angsten en moed tot leven. Geen heldenverhalen, maar mensen die tastten, faalden, doorzetten en soms tegenstrijdig handelden. Van de studenten van de academische groep tot ontsnappingen uit kamp Westerbork, dit boek laat zien hoe gewone mensen onder ongekende druk buitengewoon dapper werden – en hoe hun verhalen anders bijna verloren waren gegaan.

Schoolvoorbeeld – Aanbevelingen voor scholenbouw in Groningen

€ 24,95

Schoolvoorbeeld, voortgekomen uit de gelijknamige manifestatie, onderzoekt hoe we in de ge-

meente Groningen de beste schoolgebouwen op de beste plek kunnen maken. Dat doen we samen met architecten, stedenbouwers, beleidsmakers, schoolbesturen, leerkrachten en leerlingen. In dit boek staan 35 aanbevelingen die uit de scholenbouwmanifestatie naar voren zijn gekomen. Met deze adviezen en tips helpt *Schoolvoorbeeld* bij het maken van keuzes bij nieuw te bouwen of te renoveren scholen – in de gemeente Groningen en daarbuiten.

Jeroen Wiersma en Theo Spek: Landschapsbiografie gemeente Groningen

€25,00

Een van de grote kwaliteiten van de stad Groningen is de groene omgeving waarin zij ligt. Welke kant je ook uitgaat, direct buiten de stad liggen overal interessante landschappen. Denk maar aan het oude esdorpenlandschap rond Haren, Glimmen, Onnen en Noordlaren. Of aan de middeleeuwse veenlandschappen van het Paterswoldse Meer, de Onlanden, Engelbert en Harkstede. Maar ook de weidse kleilandschappen rond Leegkerk, in de Koningslaagte en rond Thesinge en Ten Boer vertellen elk hun eigen bijzondere verhaal. Wie deze verhalen leert kennen, gaat de eigen woonomgeving nog veel meer waarderen. In opdracht van de gemeente Groningen voerden Jeroen Wiersma en Theo Spek uitgebreid landschapsonderzoek uit en werkten dit uit in dit rijk geïllustreerde boek met veel heldere kaarten. Wie dit boek leest kijkt voor altijd met heel andere ogen naar de eigen leefomgeving.

Geluid van het Noorden

€ 100,00

Geluid van het Noorden is een artistiek eerbetoon in tekst, beeld en muziek aan grensverleggende natuurwetenschappelijke innovaties en ontdekkingen uit Noord-Nederland. Deze

baanbrekende vindingen hebben stuk voor stuk de wereld blijvend veranderd. Een zorgvuldige selectie hiervan is in regionale en internationale context geplaatst in een vuistdik, luxueus gebonden koffietafelboek van groot formaat (25x38 cm).

Groninga

Stichting Vrienden van de Stad Groningen

De Stichting Vrienden van de stad Groningen is opgericht in 1984. We zetten ons in voor de ruimtelijke kwaliteit (belevingswaarde, gebruikswaarde, toekomstwaarde) van de stad Groningen. We vragen aandacht voor het historisch karakter van de gebouwde en ingerichte omgeving, voor zover dat de belevingswaarde ondersteunt.

Middelen die we inzetten: bijdragen aan meningsvorming over architectuur en openbare ruimte door middel van lezingen, debatten en excursies. Daarnaast participeren (mogelijk in overleg met andere partijen) in beleidsprocedures (overleg, zienswijzen, eventueel bezwaren bij gemeentelijk ruimtelijk beleid en het beleid van andere overheden).

We richten ons op de binnenstad maar geven daarnaast ook aandacht aan de stad Groningen als geheel en de ruimere context van de stad.

Hoe wordt u donateur?

U kunt u als donateur van de Vrienden van de stad Groningen opgeven bij bovenstaand correspondentieadres of via de website.

website: www.vriendenstadgroningen.nl

e-mail: info@vriendenstadgroningen.nl

Bank: NL06 INGB 0000 4473 73

Minimum donatie

€20,00 per jaar

Colofon

Bestuurssamenstelling

R.C.E. Neef (voorzitter)

C. J. A. Wessels, (secretaris)

H. van der Meij, (penningmeester)

P. J. E. Bootsma

E. M. Meisner

H.Th. van Veen

Redactie:

P. J. E. Bootsma

T. van der Meulen

P. H. Pellenbarg

H.Th. van Veen

Ontwerp en vormgeving:

MOTTOW, martijn otto wolf

Redactieadres:

H.W. Mesdagplein 6

9718 HR Groningen

Tel 050 5890776

meulen1@xs4all.nl

Kopijdatum nummer 125:

24 augustus 2026